Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials

Mònica Bosch i Pere Gifre
Universitat de Girona

Els arxius patrimonials comencen a ser descoberts per l'arxivística i a ser utilitzats per a l'anàlisi històrica.[1] En una primera època, els arxius patrimonials pagesos eren el punt de referència per als estudis històrics dedicats a una família, sovint fets pels mateixos descendents de la família, o bé per encàrrec seu, per tal d'enaltir-la i evidenciar la continuïtat de la casa en el lloc, estudi que complementava l'arbre genealògic familiar.[2] Més endavant, els investigadors sorgits de l'àmbit universitari també s'han acostat als arxius patrimonials tot cercant una font qualitativa, llibres

1. Aquest treball, que s'emmarca en el projecte d'investigació de la Secció d'Història de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Universitat de Girona) titulat «Els propietaris de la regió de Girona. Anàlisi històrica de les estratègies patrimonials i de la mobilitat social a través dels arxius privats (segles XII-XX)», i subvencionat per la DGICYT (PB 94 - 0507) fou presentat en forma de ponència en el 8è seminari d'Història Econòmica «Família, propietat i successió: aproximació històrica a les estratègies de reproducció familiar europees» que va tenir lloc a la Universitat de Girona del 10 al 12 de juliol de l'any 1995.

2. Sense anar a buscar el que era habitual entre les cases nobiliàries per tal de legitimar els orígens i l'antiguitat del seu passat, a Catalunya trobem algunes històries de famílies escrites per rics pagesos, que eren confiades als seus hereus a manera de «testaments» i «consells necessaris per al bon regiment del patrimoni», tot i que no és probable que arribessin a les magnituds assolides a la Itàlia renaixentista, on els *ricordi* o «llibres de família» eren ben habituals entre el patriciat florentí i toscà. Valgui d'exemple, per a veure'n els objectius, les conclusions d'un d'aquests llibres, escrit el 1857 per l'hereu del mas Heras d'Adri, quan escriu: «és digne de notar-se que en lo período de cinch cents anys, o cinh sigles que han discorregut des de la fundació del mas Heras hasta nostres dias, jamay se ha romput la línea de sos hereus y successors, habent-se estos sempre succeït de pare a fill, sense interrupció alguna» *(Biografia o explicació del arbre geneològich de descendència de casa Heras de Adri, desde lo any 1350 hasta 1850.* Girona: Impremta de Meliton Suñer, 1857, p. 154). Més modernament, s'ha de destacar el llibret de la casa Abadal del Pradell, redactat per Ramon d'Abadal, el 1964, per commemorar els cinquanta anys de la direcció del patrimoni familiar (D'ABADAL, Raimon. «El passat de la casa Abadal del Pradell». Dins *La casa Abadal del Pradell.* Barcelona, 1968).

de memòries sobretot, o bé a la recerca d'una dada genealògica per a l'estudi d'un personatge o d'una família concrets. D'uns anys ençà, però, els arxius patrimonials han estat ja valorats en la seva totalitat, des de l'arxivística,[3] i també des de la investigació històrica, amb alguns treballs que n'han posat de manifest la importància per, des de la microobservació, com diu Vilar, arribar a mostrar «el mecanisme essencial que caracteritza una estructura global».[4]

En aquests moments, doncs, quan comença a ser superat el desconeixement dels arxius patrimonials, potser sigui bo de reivindicar l'ús d'un dels documents més valuosos que solen contenir: els llibres mestres. La presentació dels propis arxius patrimonials ens ajudarà a entendre la presència dels llibres mestres i la lògica que va portar a escriure'ls.

Els arxius patrimonials que han estat objecte del nostre estudi provenen de famílies pageses gironines, algunes amb espectaculars casos d'ascens social, i d'altres, amb menys sort, que van acabar extingint-se. Tant en la primera situació com en la segona, les tipologies documentals són molt semblants. Predominen, en suport diferent, els documents referits a la formació/disgregació del patrimoni —família i patrimoni es troben units de forma pràcticament indestriable, de manera que no queden clares les delimitacions entre un i altre concepte—, l'administració i l'explotació del patrimoni. Al costat d'aquesta documentació estrictament «privada», també apareix, sovint, documentació relativa a la universitat o al municipi, i a la parrò-

3. És de remarcar el procés de conscienciació que s'està portant a terme des dels arxius comarcals, amb diferents línies d'actuació: des de la programació de cursos adreçats als investigadors locals, fins a les gestions que tenen com a finalitat obtenir dipòsits d'aquests arxius privats en arxius públics, passant per la microfilmació d'aquesta mena de fons, amb la qual cosa els arxius públics, alhora que vetllen per la preservació d'aquesta documentació, n'asseguren l'accés als investigadors. Diferents treballs s'han referit a l'existència i a la importància d'aquests fons: SERRA, R. «Els arxius de les masies del Berguedà». Dins *La Història i els joves historiadors catalans. Primeres jornades de Joves Historiadors Catalans.* Barcelona, 4, 5 i 6 d'octubre de 1984. Barcelona: La Magrana, 1985, p. 123-132; ADROER, M.A.; GIFRE, P. «Inventari dels arxius patrimonials de les comarques gironines». *Revista de Girona,* 119 (1986), p.267-281 i «Arxius privats i arxius patrimonials a Catalunya». *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística,* 4 (1991), p. 95-114. Per als arxius nobiliaris, dins l'àmbit espanyol, vegeu la síntesi de GALLEGO, O. *Manual de Archivos Familiares.* Madrid: ANABAD, 1993.

4. Sense cap pretensió d'exhaustivitat, i només referint-nos a treballs globals, podem esmentar FERNANDEZ TRABAL, Josep. *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533.* Girona: Ajuntament de Girona; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; SERRA, Eva. «L'evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat». *Recerques,* núm. 5 (1975), p. 33-71 i, sobretot, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1580-1729.* Barcelona: Crítica, 1988; TERRADES, Ignasi. *El món històric de les masies.* Barcelona: Curial, 1984 i *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; PUIG SALELLAS, Josep M. *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935).* Barcelona: Fundació Noguera, 1996. La cita de VILAR, P. *Iniciación al vocabulario del análisis histórico.* Barcelona: Crítica,1980, p. 76.

quia, i també documents relacionats amb d'altres instàncies de poder, ja sigui la senyoria feudal on es troba situat el patrimoni familiar, i on la família pagesa que ha generat l'arxiu pot haver exercit diferents funcions, o bé amb instàncies superiors. Tot plegat, aquesta documentació ha estat reunida i conservada per la família pagesa o per les famílies que l'han succeït en la propietat de la terra, amb la finalitat de defensar els seus drets d'ús i de propietat davant dels altres integrants de la universitat/parròquia i també, a l'època medieval i moderna, davant dels senyors del lloc. L'altra finalitat primordial de l'arxiu és conservar la documentació que fa referència a la transmissió familiar i patrimonial, ja que només amb una determinada estratègia matrimonial i hereditària que ha privilegiat la figura de l'hereu davant dels altres germans s'ha preservat la integritat del patrimoni.

És de remarcar, d'altra banda, la llarga cronologia que presenten els arxius patrimonials. Solen arrencar del segle XIII, quan es produeix la institucionalització de la pràctica notarial, encara que no és rar trobar-hi documentació anterior, i molts arriben fins a l'actualitat. La seqüència cronològica, doncs, pot abastar ben bé de cinc a sis segles, amb buits i continuïtats que reflecteixen els avatars de les famílies i els patrimonis.

Els llibres mestres dels arxius patrimonials

De manera semblant a la totalitat de l'arxiu patrimonial, però resumit en un sol document, el llibre mestre recull, en forma breu o bé extensa, tots els actes notarials o bé privats relacionats amb la propietat o els drets d'ús que la família pagesa considera que ha de conservar per a fer valer els seus drets quan així calgui. Es tracta, per tant, d'un document que recull, de manera fidel, la documentació més important d'un patrimoni al llarg de la seva existència: des d'actes relacionats amb la família (capítols matrimonials, testaments, àpoques de dot, àpoques de pagament de llegítima, inventaris de béns, etc.), fins a títols de propietat (compres de terres i altres béns immobles, permutes, donacions, capbreus de reconeixement al senyor directe, etc.) i documentació relacionada amb el crèdit i l'endeutament (creacions de censals i violaris, debitoris i lluïcions), vigents en el moment de la confecció del llibre mestre.

El llibre mestre[5] és la peça clau de l'arxiu patrimonial. És el resultat d'una intervenció arxivística global a nivell del fons. Aquests primers «arxivers» que entren en

5. El nom de llibre mestre, no l'hem trobat explicitat fins al segle XVIII. Amb anterioritat a aquest moment s'usen altres termes sinònims: *llibre d'actes, calendari d'actes, llibre de canalars d'actes, rúbrica, llibre d'arxivació* o el més genèric de *registre general d'actes*. És significatiu de la relació entre el nom i el contingut el llibre mestre del mas Sardó de la plaça de Calonge (Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal), escrit el 1734, que porta per títol: *Notta dels anys y dias dels actas del mas Sardó de la plassa del castell de Calonga, substanciats tant en pergamí com de paper, se són trobats en dit mas Sardó*

els fons patrimonials acostumen a ser lletrats o bé eclesiàstics, familiars o no, que mantenen una relació directa amb la família o el patrimoni. Es pot tractar de fadristerns o d'administradors, o simplement de persones remunerades per a aquesta funció. La seva feina consisteix a catalogar la totalitat del fons conservat. Alguns diferencien el tipus de suport, pergamí o paper, però la gran majoria dels llibres mestres que hem consultat obeeixen a una classificació tipològica i cronològica, indistintament de quin hagi estat el suport dels documents, i van precedits d'un índex que facilita trobar allò que es busca. La referència que donen dels documents és la que ofereix un complet regest[6] actual, tot i que en alguns casos s'arriba a transcriure íntegrament amb autentificació notarial, i altres vegades es fa la traducció literal del llatí, o bé es presenta el document parcialment amb referència expressa de les clàusules més importants. Com en tot regest, no hi manquen ni les referències del document, ni tampoc la signatura topogràfica que, sovint, remet a plecs, caixes o calaixos convenientment numerats.

L'estudi de la cronologia dels diferents llibres mestres conservats a les comarques gironines (una mostra que anirà augmentant a mesura que es coneguin altres arxius, atès que el gruix més important dels llibres mestres prové dels arxius privats) permet treure algunes conclusions, encara que provisionals. És clar que en l'arxiu patrimonial hi ha hagut intervencions anteriors, però la que es produeix en el moment de la redacció d'un llibre mestre té un abast global, si bé pot afectar només un patrimoni concret del fons que hi ha en aquells moments.

En primer lloc, val la pena de remarcar la cronologia: dels segles XVIII i XIX en trobem 49 d'un total de 64, i encara dels més antics n'hi ha 3 que s'han de considerar més llibretes que no pasa llibres mestres. D'aquests 49, si només prenem els 36 dels quals coneixem la data explícita de realització, trobem que n'hi ha 26 que han

de las proprietats, casa y pessas de terra de aquell. A Mallorca, el nom era el de *llibre d'actes o Actes dels...*, amb una estructura i una presentació semblants als que coneixem de l'àmbit gironí (Vegeu OLIVER, M. «Archivos familiares de la part forana. Bases para su censo y protección». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lluliana*, núm. 46 (1990), p. 255-256).

6. La teoria arxivística dels arxius patrimonials segueix el que l'escrivà de la pabordia de Lloret, una institució que formava part del domini de la catedral de Girona, deixà escrit el 1759 en un *llibre* d'arxivació que havia de contenir els regests de les rendes, on exposava que els extractes havien de seguir «el espíritu de los originales y lo que conduce al conocimiento de cada finca, con el fin de que se puedan capbrevar, y puedas saber con facilidad y con poco trabajo lo que te parezca conducente y necesario ... el terreno de la finca, sus vesanas o extensión, los censos y los agrarios que paga, quien los cabrebó, día, año y notario, ante quien se hizo la cabrebación y las afrontaciones que tiene ... sin que te embaracen las cláusulas de estilo que son las que llevan los originales y cansan la cabeza». Citat a PORTELLA, Jaume i SANZ, Antoni Ll. «Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII). Notes per a una recerca». *Recerques*, núm. 17 (1985), p. 142-143, nota 10.

estat escrits entre 1750 i 1835. Sembla que la confecció de bona part dels llibres mestres hauria estat el resultat d'un procés de classificació dels arxius patrimonials per tal d'afrontar la reacció senyorial[7] amb proves documentals. Aquesta cronologia, d'altra banda, coincideix també amb l'època de la configuració de molts grans patrimonis «útils» —formats sovint, com veurem, per l'acumulació d'altres patrimonis familiars, amb la conseqüent complicació de la gestió que això comporta—, i amb la progressiva consolidació dels hisendats com a classe dominant i dirigent de la regió de Girona.

Quadre 1. Cronologia dels llibres mestres de les comarques gironines

	Sense datació explícita	*Datats*	*Total*
Anteriors al segle XVIII	1	14	15
Segle XVIII	6	—	6
Primera meitat	—	13	13
Segona meitat	3	11	14
Segle XIX	4	—	4
Primera meitat	—	8	8
Segona meitat	—	4	4
TOTAL	14	50	64

Font: MARQUÈS, J. M. «Inventari de l'Arxiu de Casa Carles» (ADG); SAUQUÉ, J. J. «Inventari de l'arxiu patrimonial Ros de les Olives», 1995; SOLER, S. «Inventaris d'arxius patrimonials de l'AHCLB»; ADROER, M. A. i GIFRE, P. «Inventari dels arxius patrimonials de les comarques gironines. 1ª fase», 1985 i ADROER, M. A. «Inventari dels arxius patrimonials de les comarques gironines. 2a fase», 1986. En tots els casos es tracta d'exemplars mecanografiats, inèdits.

Posteriors a 1835 només hi ha 7 llibres mestres, i encara alguns són, de fet, recopilacions de llibres mestres confeccionats en segles anteriors, a causa de l'absorció dels seus patrimonis. Sembla, doncs, que els temors al canvi que hauria pogut suposar la legislació liberal no van fer necessària l'actualització dels arxius patrimonials, o bé que ja podien ser consultats gràcies a les intervencions efectuades mig segle abans. Al mateix temps, el Registre d'Hipoteques primer, i el Registre de la Propietat després, també deuen haver jugat algun paper a l'hora d'explicar la reducció del nombre de llibres mestres.

7. L'agençament dels arxius patrimonials s'ha d'entendre com una resposta a la reacció senyorial que, en part, també ha passat per l'ordenament del mateix arxiu senyorial, com ho proven les causes generals de capbrevació de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona o els acords del capítol de la mateixa Seu el 1759 (Vegeu PORTELLA, Jaume i SANZ, Antoni Ll., «Reacció senyorial...»).

És evident, però, que la confecció dels llibres mestres no respon únicament a uns fets externs al patrimoni i a la família. Molt sovint, com ja hem insinuat, obeeix a canvis de propietat (com a resultat d'una compra o com a resultat d'una política matrimonial o hereditària), tutories, etc., en què els nous «propietaris» han de conèixer la documentació que els ha pervingut, i que sempre va aparellada amb el patrimoni que l'ha generat, a fi de fer valer els seus drets quan calgui i poder, d'aquesta manera, afrontar amb garanties l'administració del patrimoni incorporat. En aquest cas la confecció del llibre mestre pot recular fins al segle XVI, encara que és poc habitual. D'entre aquests, és representatiu el «llibre mestre» de la família Almar —entès més en el sentit de llevador de rendes que no com a llibre mestre—, en la primera pàgina del qual s'especifica la raó de ser. En un primer moment el redactor exposa que, per casament, ha entrat en l'administració del patrimoni de la seva muller, desconegut per ell:

> «Sia memòria que, com a tres del mes de maig, any de la nativitat de N. Sor. MDLXXXI, per la gràtia del Sperit Sanct, fos estat celebrat matrimoni per y entre Hierònim Pons, fill legítim y natural de mi Joan Pons, doctor en quiscun dret, de la vila de La Bisbal, y de Joana Ponsa, sa muller, de una part, y la s(eny)ora Andreva Almara, donzella, filla única y hereva universal del mag(nifich) sor. B(e)n(e)t Almar, q(u)o(ndam) , donzell, en dita vila de La Bisbal domiciliat, y de la s(eny)ora Maria, q(u)o(ndam), sa muller, de part altre.»

L'experiència d'un any davant el nou patrimoni ha estat suficient per fer-li veure la necessitat de conèixer els títols de propietat, els drets i l'origen de les rendes, si se'n vol assegurar la percepció:

> *«Y com jo, dit Joan Pons, no agués trobat en casa de la dita s. pubilla Almara libres las ... ni ben chalendats, ni ben specificats, de les rendes, heretat y béns de la dita pubilla Almara* y per so agués fet un libre de comptes de dites rendes ab dia y any dels actes en virtut dels quals se rebia la dita renda, no sens molt gran treball y ab molt gran diligència, *me ha aparagut ésser molt necessari de tenir un libre gran en què estiguen bisydorts y closos tots los actes en virtut dels quals se deu rebre dita renda perque en cas s.i fes qüestió y hom ne dega entrar en plet tinga hom títols ab los quals puga hom fer condempnar los recursans pagar.* Y per sò, trobant-me en Barchna. en juny de 1582, fiu fer lo pnt. libre y costarem trenta-vuyt sous y lo escut, qui és a la fas del libre, quatre sous en lo qual entench fer buydar dits títols y actes de la renda de dita Almara.»[8]

8. Arxiu Caramany de Corçà. Llibre mestre de la família Almar: 132.1.1. Vegeu GIFRE, Pere, SOLER, Santi. *Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà. Segles XIII-XX.* La Bisbal: Ajuntament de la Bisbal, 1996.

Raons familiars i patrimonials per a classificar l'arxiu, raons per a confeccionar un llibre mestre. L'exemple de l'arxiu de Casa Carles

Si prenem un arxiu important com el de casa Carles,[9] podrem analitzar la raó de la confecció dels llibres mestres i les diferents intervencions en l'arxiu, procés que es dóna com a conseqüència del creixement del patrimoni, que és el resultat de la dinàmica familiar i patrimonial. L'arxiu conserva 11 llibres mestres que corresponen als diferents patrimonis que l'han configurat (vegeu el gràfic 1). Cronològicament, els moments clau de la formació del patrimoni donen com a resultat la confecció dels diferents llibres mestres.

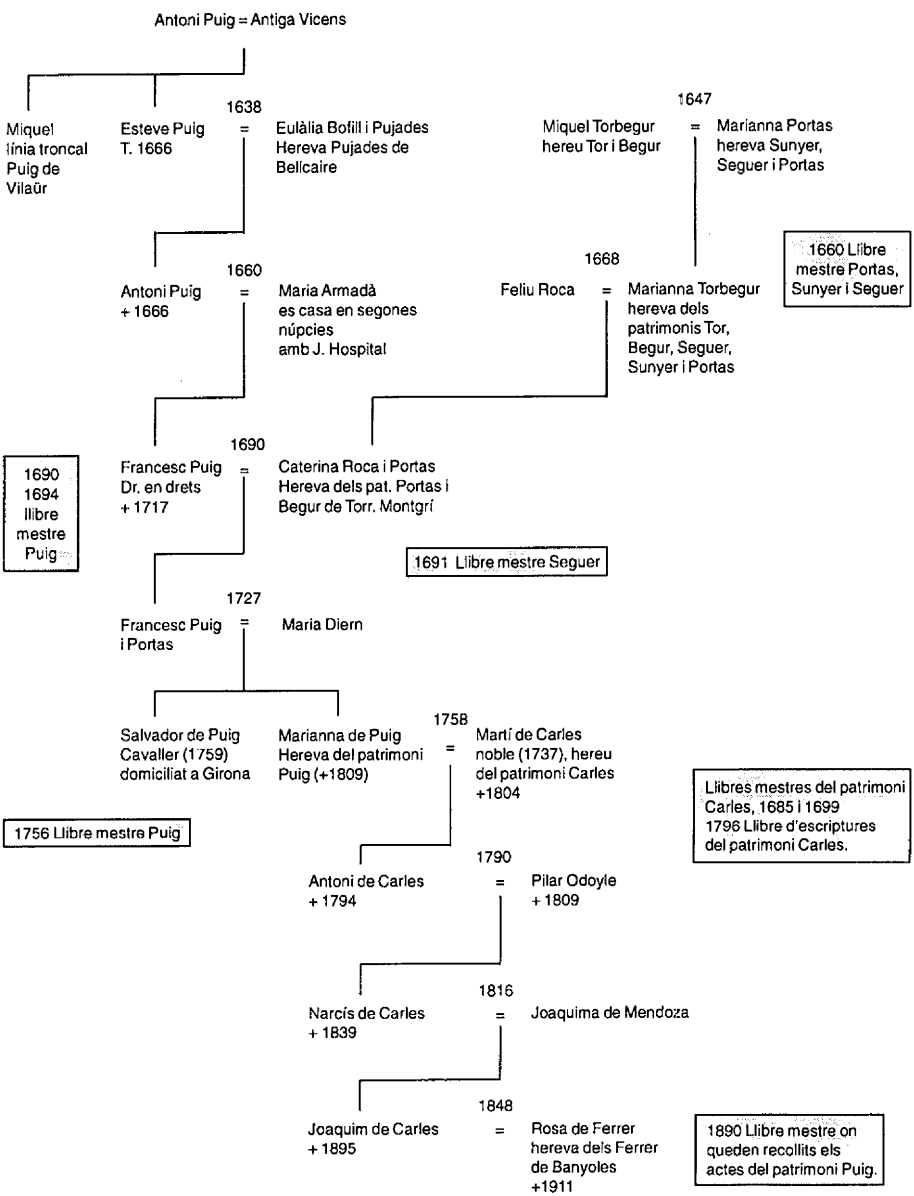
El primer llibre mestre fa referència a les famílies Portas, Sunyer, Seguer i Torbagur.[10] Es tracta d'un *llibre de canalars* confeccionat el 1660 arran del casament entre Marianna Portas i Miquel Torbagur (Cap. Mat. 30-VI-1647), quan el patrimoni Portas de Torroella de Montgrí incorporava el patrimoni Torbagur que, al seu torn, havia incorporat els patrimonis Sunyer i Seguer. El llibre reflecteix la unió d'ambdós patrimonis, però en manté la separació arxivística. Així, es diferencien clarament dues parts: en la primera, hi ha els actes referents a la família i al patrimoni Sunyer, i en la segona, els referents a les famílies i als patrimonis dels Tor i Bagur. El fet que el llibre sigui escrit el 1660, 13 anys després del casament, s'ha d'entendre perquè encara hi havia l'hereu del patrimoni Torbagur.

Seguint amb aquest mateix llinatge, el 1690 disposem del segon llibre mestre, o *llibre de notes*, fet quan Francesc Puig i Pujades assumeix les regnes del patrimoni Puig després d'una minoria d'edat que havia començat amb la mort del seu pare, el 1666. Es dóna la circumstància, a més, que aquell mateix any Francesc Puig i Pujades concerta capítols matrimonials amb Caterina Portas (Cap. Matr. 24-XII-1690). Aquest *llibre de notes* obeeix, doncs, a la necessitat de posar en ordre els títols de propietat i poder determinar la situació patrimonial en el moment que la majoria d'edat faculta l'hereu per poder pledejar contra els seus tutors, que han deixat el patrimoni fortament delmat i endeutat. De l'any 1691 data un llibre mestre del patrimoni Seguer; sens dubte les dificultats de Francesc Puig i Pujades per accedir a la titularitat del patrimoni l'havien portat a confeccionar un llibre mestre on quedessin clares les propietats i els seus drets sobre aquest patrimoni.

9. L'arxiu de casa Carles es troba dipositat a l'Arxiu Diocesà de Girona. La composició del seu fons, segons l'inventari fet per l'arxiver Josep M. Marquès, consta de 97 llibres, 63 lligalls en foli, 43 lligalls en quart, 38 plecs de pergamins dels quals els 16 primers contenen 315 pergamins, 3 carpetes i 15 àlbums.

10. Vegeu les trajectòries de les famílies que han configurat el patrimoni Carles a GIFRE, P. «Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins: la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)», *Estudis sobre el Baix Emporda*, 9 (1990), p. 187-212 i BOSCH, M. *Casa Carles. Evolució socio-econòmica d'una família d'hisendats gironins a la primera meitat del segle XIX*. Treball de recerca, IUHJVV-Universitat P. Fabra, 1993. Remetem a aquests treballs per a les referències documentals.

Gràfic 1. Genealogia i llibres mestres. L'arxiu Puig (A. Casa Carles, ADG)

Nota. Aquest arbre genealògic és incomplet, només presenta la línia dels hereus i capmasers, amb la finalitat de mostrar les línies d'herència i explicar la confecció dels llibres mestres.

Finalment, per la banda del patrimoni Puig encara hi ha un darrer llibre mestre de 1756, on queden reflectits els diferents patrimonis que l'integraven després de la incorporació del patrimoni Portas, del qual Francesc Puig i Portas aixecava inventari el 1726. Aquest moment coincideix amb un canvi important en la família, quan Salvador Puig ascendeix socialment i esdevé absentista, i trasllada la seva residència a Girona: en primer lloc, es produeix el casament de la seva única germana, Marianna, amb l'hereu del patrimoni Carles de Torroella de Montgrí (Cap. Matr. 31-XII-1758); després, el 1759, Salvador Puig obté el títol de cavaller; i, en tercer lloc, compra la casa Xammar a la plaça del Vi de Girona el 1760. Així doncs, per poder afrontar el nou caràcter rendista, Salvador Puig havia procedit a ordenar l'arxiu familiar i a encomanar l'administració de Torroella de Montgrí a un administrador. Com que el patrimoni Puig acabarà per entrar a formar part del patrimoni Carles, el proper llibre mestre ja es farà sota l'administració dels Carles.

Val la pena de remarcar que durant la vida de Marianna Puig, muller de Martí de Carles, els dos patrimonis, tot i que Marianna havia estat heretada pel seu germà, seguiran trajectòries diferents, fet que queda reflectit en la documentació i en la mateixa comptabilitat, que seran separades fins a la seva mort, el 1809. A partir d'aquesta data hi ha una sola comptabilitat, un sol patrimoni i un sol arxiu. S'havia consolidat la unió del patrimoni Carles i el patrimoni Puig, el 1809, no pas el 1758.

El patrimoni Carles, per la seva banda, disposa de menys llibres mestres. El primer *llibre de notas* porta data de 1685, per bé que en realitat es va fer el 1699.[11] El fa escriure Suficiència Teixidor, vídua de Martí Carles, en accedir a l'administració del patrimoni el 1696, quan la trobem prenent inventari de béns, el 17 de desembre. La confecció del llibre mestre i l'inventari obeeixen, doncs, a la necessitat de conèixer els drets de propietat per poder administrar el patrimoni Carles durant l'usdefruit de Suficiència Teixidor.

D'aquest mateix període, de 1688, és el llibre de canalars del patrimoni Ferrer, patrimoni que no entroncarà amb la família Carles fins després de 1848. Aquest llibre obeeix a la lògica interna de la família Ferrer. Consta de dues parts ben diferenciades: en una hi ha els canalars i en l'altra hi ha una veritable història del patrimoni i de la família Anglada de Banyoles semblant als «llibres de família» italians.[12]

11. ADG. Arxiu Casa Carles: Llibre 77 *Llibre de notas de actes de Martí Carles de Torroella de Mongrí comensat en lo any 1685*. Tot i la data d'inici, a partir de la p. 11 i fins a la 41 v. segueixen unes «Notas dels actes que són trobats arxivats en la casa de Carlas lo any 1699».

12. «Per intel·ligència» dels futurs hereus... «de casa Anglada de Banyolas, unida per successió a casa Ferrer de dita vila, que vuy dia és lo hereu y possessor lo Dr Anton Ferrer y Roig de Gerona, casat ab na Theresa Martorell. De la qual me ha aparegut bé copiar-ne tot lo que pot ser útil y digne de que ne tingan alguna notícia los successors, omitint lo que no és de ninguna recomendació y lo que ja no se pot llegir per ser molt dolent y aver estat molt mullat, y quant més se retardaria se faria

Haurem d'esperar fins al 1796 per tornar a trobar un llibre mestre del patrimoni Carles. Es tracta d'un moment complicat en la successió del patrimoni, quan l'hereu Antoni de Carles i Puig mor i deixa dos fills menors d'edat. En aquests moments només es recullen els actes del patrimoni Carles; encara no s'ha produït la integració del patrimoni Puig. En realitat, no hi haurà cap altre llibre mestre que reculli la totalitat dels diferents patrimonis que integren el de Carles, ja que el llibre mestre de 1890, tot i les bones intencions i els advertiments que hi figuren, no serà res més que la còpia o posada en net dels llibres mestres dels diferents patrimonis integrats en la casa Puig. La intenció inicial, com deixà escrit Joaquim de Carles, i a més el volum del llibre així ho fa pensar, era procedir a una veritable catalogació de tots els documents que integraven l'arxiu; però no ho van fer mai.[13]

Aquest exemple no és pas un cas aïllat. En el seguiment de l'arxiu Ros de les Olives, que presentem com a exemplificació de les possibilitats que ofereix el llibre mestre, hem constatat una clara coincidència amb l'arxiu Carles: la confecció dels llibres mestres s'efectua com a resultat de la incorporació de noves propietats, en la culminació d'una estratègia matrimonial de casar hereus amb pubilles, i amb la finalitat de conèixer els drets de propietat del patrimoni per tal de poder-lo conservar i transmetre als hereus.[14] Des dels llibres mestres podem estudiar aquestes estratègies i també d'altres, amb una facilitat que no ens ofereix cap altra font.

---

menos llegible, anyadint-i algunas notas del que puga servir de la més fàcil intel·ligència y clar gobern. Advertesch que se omiteix lo notar tots los violaris y sensals que se notan al principi del sobredit llibre, per presumir-me que tots són extingits, perduts o quitats, per no tenir notícia de cobrar-se'n algun de tots los notats en dit llibre de molts anys a esta part, y axís si se volen saber los devitors, dias y anys, y en poder de quin notari foren creats ... se podrà recórrer al referit llibra». ADG. Arxiu Casa Carles: Llibre 60. «Llibra de canalars y memòrias de Joan Ferrer, bottr. de Banyoles, comensat a 14 maig 1688», s.f.

13. «Yo, Joaquín de Carles y de Ferrer, continuando en lo possible y con más o menos exactitud de lo iniciado por Don Salvador Puig, anoto en el presente libro todos los actos que encuentre no anotados en los libros maestros antiguos y de todos los patrimonios, como son de Carles, Puig, Ferrer,... En vista de no haberse continuado en tantos años la archivación de actos, hace preciso al heredero la contínua consulta, examen y estudio de los varios libros maestros guardados en el archivo, correspondientes a los distintos patrimonios para estar al corriente de los distintos asuntos. Suplico a mi sucesor haga lo propio y se evitará mucho trabajo y disgustos que no he podido evitar» (ADG. Arxiu Casa Carles: llibre 54). Malauradament, però, no ho va fer i en aquest llibre mestre hi falta la família Carles i també la Ferrer, com a patrimonis importants incorporats a l'arxiu Carles. La darrera intervenció arxivística no es produirà fins després que l'últim hereu Carles, mort sense fills, llegués les propietats, i amb elles l'arxiu, al bisbat de Girona, on ha quedat dipositat fins a l'actualitat.

14. Els arxius de la pagesia rica de la «part forana» de Mallorca també haurien procedit a l'ordenació de l'arxiu i a la confecció dels «llibres d'actes» arran de la institucionalització del fideïcomís en el sis-cents (Vegeu OLIVER, M. «Arxivos familiares...», p. 255).

Les possibilitats que ofereixen els llibres mestres. Un exemple: l'Arxiu Ros de les Olives[15]

Cadascun dels divuit llibres mestres conservats a l'arxiu patrimonial de la família Ros de les Olives (municipi de Garrigoles, Baix Empordà) correspon a un mas o a més d'un. En total tenim buidades informàticament, en 1.840 fitxes, les actes de 15 masos del patrimoni —situats a Albons, Gaüses, Marzà, Les Olives, Pedret, La Tallada, Sant Mateu (St. Jordi Desvalls), Tonyà, Ullà, Viladamat i Vilanova de la Muga—, amb una cronologia dels documents que abasta des de l'any 1200 fins al 1804.[16]

Assenyalem, d'altra banda, que la nostra intenció no és establir una caracterització exhaustiva de les estratègies matrimonials i hereditàries de la família Ros[17], sinó mostrar les possibilitats que, amb relativament poc esforç, ofereix la font dels llibres

15. Agraïm les facilitats donades per accedir a la documentació d'aquest arxiu privat als actuals descendents de la família Ros, així com a Joan-Jordi Sauqué, que l'ha catalogat, per deixar-nos consultar els seus treballs.

16. A títol indicatiu, i per donar una idea sumària de l'esforç que representaria reunir tota aquesta informació per altres mitjans, direm que el total dels documents buidats foren protocolitzats per 312 notaris procedents de notaries de 51 llocs diferents (49 de la província de Girona —sobretot de l'Empordà—, més Barcelona i la ciutat d'Urgell), amb el problema afegit que en algunes d'aquestes localitats hi havia diverses notaries funcionant al mateix temps. A més, els llibres mestres buidats recullen documents signats per 9 rectors i 3 sagristans de 9 parròquies diferents (sol tractar-se de testaments), algunes escriptures signades per escrivans de la batllia general de Catalunya (tant de l'escrivania de la vegueria de Barcelona, com de la ciutat, batllies i vegueries de Girona i Besalú), alguns documents procedents de les cúries de Castelló d'Empúries i Vilanova de la Muga i de la cúria eclesiàstica de Girona i, encara, algun document privat que no passà per les mans de cap notari o escrivà, ni de cap autoritat eclesiàstica.

17. Tampoc no és la nostra pretensió fer un estudi de la família i del patrimoni Ros de les Olives que, per altra banda, està preparant Joan-Jordi Sauqué. Per a una anàlisi i tipologia de les estratègies familiars d'herència i reproducció social practicades pels grups socials rendistes, remetem especialment als treballs de Llorenç Ferrer i Alòs, que ens han servit de base a l'hora de redactar aquest article, «Casament i reproducció social al Bages en el segle XVIII i XIX». *Dovella* 4.6 (1982) p. 4-40; «Genealogia de la família Soler i March. Aspectes sòcio-econòmics». *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, 2 (1982), p. 33-52; «Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII. Dins *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona, 1984. Vol. I, p. 361-369; «Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVIII. Dins *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1985, p. 63-71; «La diferenciació social pagesa». Dins DIVERSOS AUTORS. *Orígens del món català contemporani*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986, p. 81-100; *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, capítol 6, p. 567-646; «Família, iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (siglos XVIII-XIX». *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, IX-1 (1991), p. 27-67. Remetem també al llibre col·lectiu PONCE, Santi i FERRER, Llorenç (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya Contemporània*. Vic: Eumo Editorial, 1994.

mestres per a estudis de llarga durada, en combinació amb altres fonts complementàries.

El patrimoni Ros l'any 1856

El punt d'arribada del patrimoni Ros a mitjan segle XIX el coneixem gràcies a algunes relacions de propietats extretes d'amillaraments municipals l'any 1856 arran de la mort de Joaquim de Ros i Pagès.[18] En aquells moments el patrimoni constava d'un total de 15 masos, 6 cases i 1 hort. Tot i que no disposem de dades sobre l'extensió dels masos, es tracta d'un gran patrimoni agrari integrat per diverses unitats d'explotació repartides pels termes de 3 comarques i 11 municipis. A banda d'aquesta dispersió geogràfica, cal assenyalar també que aquest gran patrimoni rural s'estructura, de fet, en dos grans blocs: l'un, centrat sobretot al Baix Empordà, que englobaria els municipis contigus d'Ullà, La Tallada, Albons, Viladamat, Garrigoles, Vilopriu i Sant Jordi Desvalls; i l'altre, a l'Alt Empordà, que englobaria els municipis veïns d'El Far d'Empordà, Vila-sacra, Vilanova de la Muga i Pedret i Marzà. Sobre la forma d'explotació d'aquesta gran propietat, apuntarem només que, segons indica la mateixa font, tots els masos estaven cedits a masoveria, menys el mas Ros de les Olives, lloc de residència del propietari, que l'explotava directament.

Estratègies matrimonials de conservació i ampliació del patrimoni Ros de les Olives

L'explicació de la dispersió i fragmentació territorials del patrimoni Ros —que serà característica de la gran propietat a les comarques gironines fins ben entrat el segle XX—,[19] cal buscar-la en els mecanismes històrics de formació i conservació d'aquests grans patrimonis rurals. Entre aquestes estratègies destaca una molt ben calculada «política matrimonial», que permet anar agregant patrimonis procedents de diferents famílies, i la institució de l'hereu universal, que preserva el patrimoni de la seva desmembració.

18. Arxiu Patrimonial Ros de les Olives, capsa 2 carpeta A.

19. Sobre la gran propietat a les comarques gironines, vegeu CONGOST, Rosa. «Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou». *Estudi General*, Revista del Col·legi Universitari de Girona, vol. I, (1981), p. 211-221; ESTALELLA, Helena. «La gran propietat a les comarques gironines». *Recerques*, núm.16 (1984), p. 71-92 i *La propietat de la terra a les comarques gironines*. Girona: C.U.G., 1984; ARMENGOL, Dolors. «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX». AIEE, Figueres, 1979-1980, p. 88-90 i 93-94; BARBAZA, Yvette. *Le paysage humain de la Costa Brava*. París: A. Colin, 1966, i «Paisage rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII». *Estudios Geográficos*, n. 93 (1963), p. 565-589.

Les aliances matrimonials de la família Ros de les Olives: de l'endogàmia amb els pagesos de mas a l'endogàmia amb la petita noblesa

En el punt en què tenim reconstruïda la seva genealogia,[20] l'any 1350, la família Ros ja tenia un origen pagès. En aquelles dates tenim notícia d'un Bernat Ros, hereu senyor útil i propietari del mas Ros del veïnat de Sant Mateu, parròquia, i actual municipi de Sant Jordi Desvalls (Gironès). Al segle XVII la família Ros es traslladà a Les Olives, on encara resideix actualment, quan la pubilla Ros es casà amb Pere Llogaya Garau, del mas Llogaya de les Olives (vegeu genealogia: hem ressaltat amb requadre els successius hereus).

Des de 1350 fins a finals del segle XVIII, allò que caracteritzà de manera absoluta les aliances matrimonials dels Ros fou l'endogàmia dins la categoria dels pagesos de mas: en la branca central de la família Ros, tant els hereus i les pubilles com els cabalers i cabaleres de la casa es casaren amb altres pagesos o filles de pagesos de mas. Geogràficament, tots aquests enllaços matrimonials es realitzaren dins l'àrea de la regió de Girona, en general a l'interior d'una àrea geogràfica bastant propera, dins dels dos Empordans, el Gironès i el Pla de l'Estany.

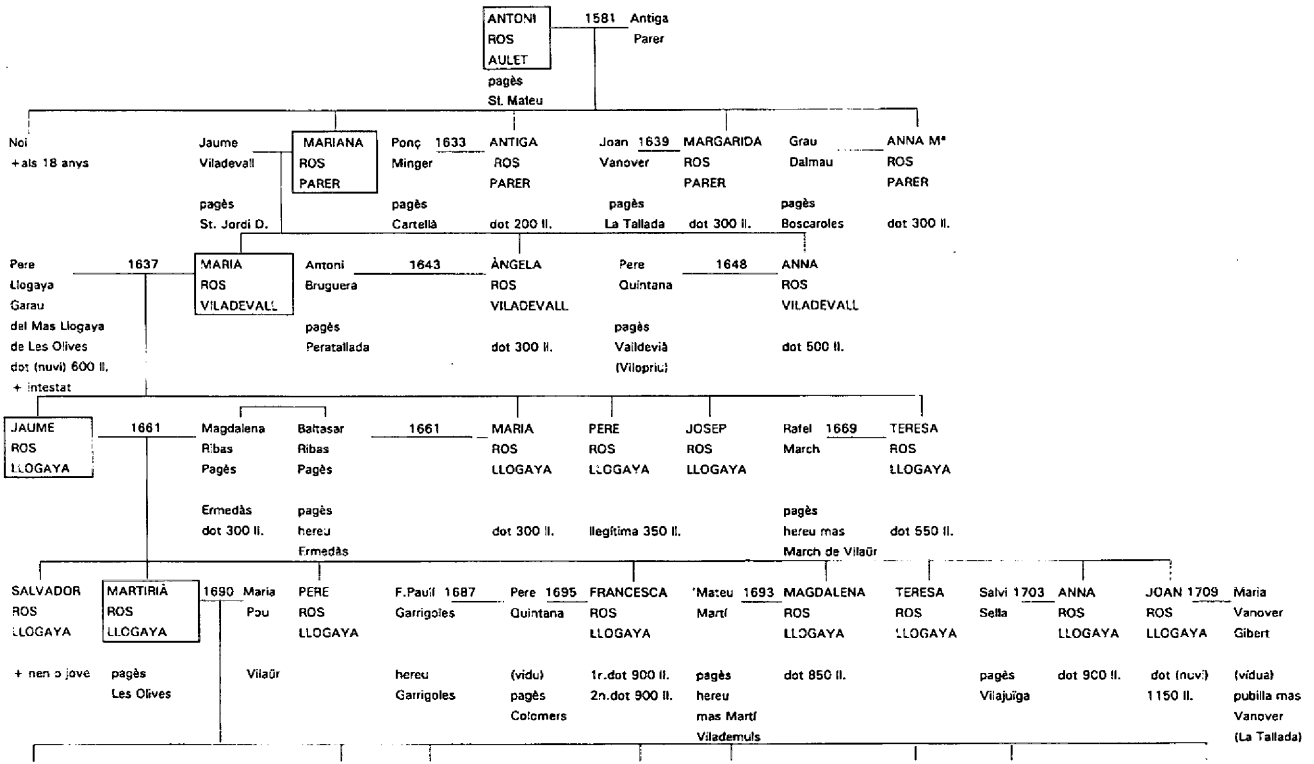
A través dels casaments dels hereus i les pubilles de la casa amb els hereus i pubilles d'altres masos, i la compra d'alguns altres masos i terres, el patrimoni Ros s'anà ampliant al llarg de les diverses generacions. Al darrer terç del segle XVIII, el patrimoni acumulat ja era prou important perquè, segons les formes d'ascens social pròpies de l'Antic Règim, la família Ros, igual com feren molts altres hisendats de la regió de Girona, pogués aspirar a coronar el seu ascens econòmic amb la concessió d'algun títol nobiliari. Així, Josep Ros i Llogaya obtingué l'any 1776 el títol de Ciutadà Honrat de Barcelona i pocs anys més tard, el 1790, el de cavaller. En la sol·licitud d'aquest darrer títol Josep Ros i Llogaya al·legà com a principals mèrits de la seva nissaga, no solament el fet d'haver treballat de pagesos al mateix lloc des de feia moltes generacions, sinó també la concertació de matrimonis dins d'aquest mateix grup social:

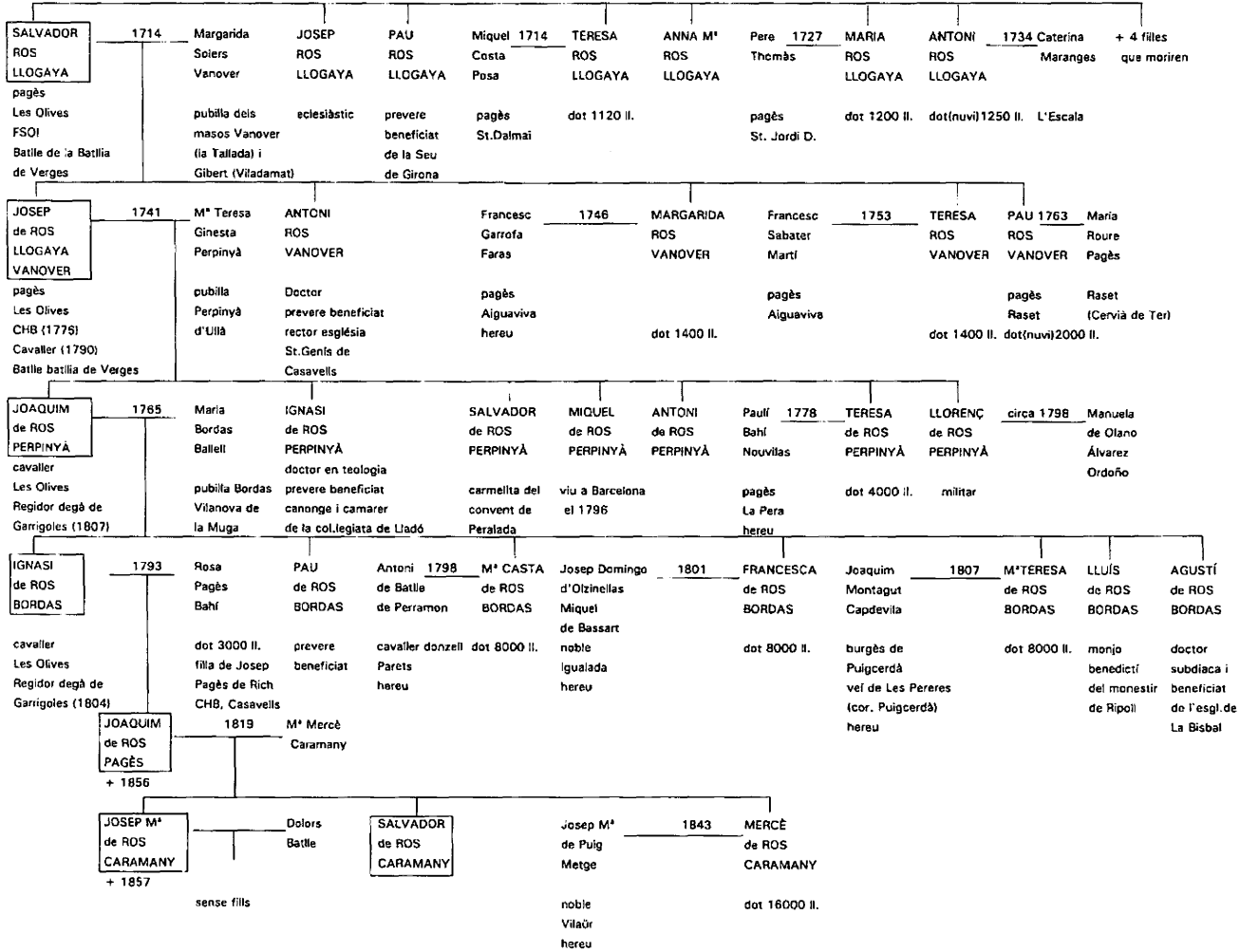
> «se halla con los méritos de ser su casa solar la profesión antigua del labrador desde el año de mil, y tal vez de muchos años antes (pocos serán en España que la tengan mas antigua) y de no haberse verificado ninguna mezcla de desiguales casamientos, ni mudanza de habitación».

En reconeixença a la seva sol·licitud, el títol de cavaller li fou concedit,

20. Genealogia reconstruïda a partir dels llibres mestres de l'arxiu patrimonial Ros de les Olives (i en especial del «Aranzel de la successió del Mas Ros format en 1692 per Joseph Garcia de Onyate Not. de Bàscara autorisantlo por lo possible ab los pergamins que nos han quedat, y altres instruments, que se troban vuy 1827 en lo arxiu de esta Casa de Ros», contingut en el llibre mestre de lluïcions i àpoques p.19-22). Per al període posterior a mitjan segle XVIII, hem extret també notícies de la consulta dels registres d'hipoteques de Girona i de diversos protocols notarials.

Arbre genealògic de la família Ros de les Olives

SALVADOR ROS LLOGAYA
pagès
Les Olives
FSOI
Batlle de la Batllia de Verges
1714
Margarida Soiers Vanover
pubilla dels masos Vanover (la Tallada) i Gibert (Viladamat)
JOSEP ROS LLOGAYA
eclesiàstic
PAU ROS LLOGAYA
prevere beneficiat de la Seu de Girona
Miquel Costa Posa
1714
pagès
St.Dalmai
TERESA ROS LLOGAYA
dot 1120 ll.
ANNA Mª ROS LLOGAYA
Pere Thomàs
1727
pagès
St. Jordi D.
MARIA ROS LLOGAYA
dot 1200 ll.
ANTONI ROS LLOGAYA
dot(nuvi)1250 ll.
1734
Caterina Maranges
L'Escala
+ 4 filles que moriren
JOSEP de ROS LLOGAYA VANOVER
pagès
Les Olives
CHB (1775)
Cavaller (1790)
Batlle batllia de Verges
1741
Mª Teresa Ginesta Perpinyà
pubilla Perpinyà d'Ullà
ANTONI ROS VANOVER
Doctor
prevere beneficiat
rector església St.Genís de Casavells
Francesc Garrofa Faras
1746
pagès
Aiguaviva
hereu
MARGARIDA ROS VANOVER
dot 1400 ll.
Francesc Sabater Martí
1753
pagès
Aiguaviva
TERESA ROS VANOVER
dot 1400 ll.
PAU ROS VANOVER
1763
pagès
Raset
dot(nuvi)2000 ll.
Maria Roure Pagès
Raset
(Cervià de Ter)
JOAQUIM de ROS PERPINYÀ
cavaller
Les Olives
Regidor degà de Garrigoles (1807)
1765
Maria Bordas Ballell
pubilla Bordas Vilanova de la Muga
IGNASI de ROS PERPINYÀ
doctor en teologia
prevere beneficiat
canonge i camarer de la col.legiata de Lladó
SALVADOR de ROS PERPINYÀ
carmelita del convent de Peralada
MIQUEL de ROS PERPINYÀ
viu a Barcelona el 1796
ANTONI de ROS PERPINYÀ
Paulí Bahí Nouvilas
1778
pagès
La Pera
hereu
TERESA de ROS PERPINYÀ
dot 4000 ll.
LLORENÇ de ROS PERPINYÀ
militar
circa 1798
Manuela de Olano Álvarez Ordoño
IGNASI de ROS BORDAS
cavaller
Les Olives
Regidor degà de Garrigoles (1804)
1793
Rosa Pagès Bahí
dot 3000 ll.
filla de Josep Pagès de Rich CHB, Casavells
PAU de ROS BORDAS
prevere beneficiat
Antoni de Batlle de Perramon
1798
cavaller donzell
Parets
hereu
Mª CASTA de ROS BORDAS
dot 8000 ll.
Josep Domingo d'Olzinellas Miquel de Bassart
1801
noble
Igualada
hereu
FRANCESCA de ROS BORDAS
dot 8000 ll.
Joaquim Montagut Capdevila
1807
burgès de Puigcerdà
veí de Les Pereres (cor. Puigcerdà)
hereu
Mª TERESA de ROS BORDAS
dot 8000 ll.
LLUÍS de ROS BORDAS
monjo benedictí del monestir de Ripoll
AGUSTÍ de ROS BORDAS
doctor subdiaca i beneficiat de l'esgl.de La Bisbal
JOAQUIM de ROS PAGÈS
+ 1856
1819
Mª Mercè Caramany
JOSEP Mª de ROS CARAMANY
+ 1857
Dolors Batlle
sense fills
SALVADOR de ROS CARAMANY
Josep Mª de Puig Metge
1843
noble
Vilaür
hereu
MERCÈ de ROS CARAMANY
dot 16000 ll.

«en atención a la antigüedad de vuestra casa y familia y a la aplicación que siempre haveis tenido a la labranza...»[21]

A partir de l'obtenció del títol de cavallers, la família Ros continuà practicant la mena de «mèrits» que els havien estat tan ben reconeguts: continuaren vivint a les Olives, a diferència d'altres hisendats de la regió de Girona que, una vegada obtingut l'ascens social, practicaren l'absentisme de la localitat d'origen i traslladaren la seva residència principalment a les ciutats de Girona, Figueres o La Bisbal; i continuaren practicant la política endogàmica de *«ninguna mezcla de desiguales casamientos»*, ara, però, d'acord amb el seu nou estatus social, amb membres de la petita noblesa. Això implicava un «mercat matrimonial» més restringit que el dels simples pagesos de mas i, en conseqüència, de vegades la necessitat de concertar matrimonis dins d'un radi geogràfic més allunyat que abans, fora de la regió de Girona. Així, a finals del segle XVIII l'hereu Ignasi de Ros i Bordas es casà amb Rosa Pagès Bahí (filla de Josep Pagès de Rich, Ciutadà Honrat de Barcelona, de Casavells, Baix Empordà), i les seves germanes es casaren amb Antoni de Batlle de Perramon (cavaller donzell de Parets, El Pla de l'Estany), Josep Domingo d'Olzinellas Miquel de Bassart (noble d'Igualada, l'Anoia) i Joaquim Montagut Capdevila (burgès de Puigcerdà, veí de Les Pereres, La Cerdanya). L'hereu següent contractà matrimoni amb M. Mercè Caramany, filla dels Caramany (cavallers de Girona), família que a la primera meitat del segle XIX rebé, i pagà a les seves filles, dots de 20.000 lliures (dels més elevats de tota la província de Girona);[22] i, a la següent generació, una filla Ros, Mercè de Ros Caramany, es casà amb Josep M. de Puig Metge (noble de Vilaür, l'Alt Empordà), aportant al matrimoni un dot de 16.000 lliures, també dels més alts de la província.

Pel matrimoni al patrimoni. El casament de l'hereu

En el cas de la família Ros, tot i que les compres de masos i peces de terra, com veurem més endavant, també foren importants, la via d'ampliació del patrimoni que sobresurt sobre totes les altres és, sense cap mena de dubte, l'estratègia matrimonial dels hereus de la casa, especialment la fórmula del casament hereu-pubilla. Gràcies al casament hereu-pubilla, i al sistema de transmissió de béns practicat per l'elit propietària de nomenar hereu universal el fill primogènit, a la generació següent del matrimoni hereu-pubilla es produeix la unificació dels dos patrimonis en un de sol. El casament hereu-pubilla, doncs, representa una endogàmia dins de la mateixa ca-

21. Citat per CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 228 dins el capítol «Els títols de la "nova aristocràcia"».

22. Segons la relació de Rosa CONGOST dels 30 dots més elevats pagats a la província de Girona entre 1768 i 1862 a *Els propietaris...*, p.220-221.

tegoria socioeconòmica que permet un fort salt quantitatiu en l'augment del patrimoni, cosa que significa també un augment del procés de concentració de les terres en poques mans i, doncs, un pas endavant en la diferenciació social pagesa que allunya cada vegada més els grups rendistes dels estrats pagesos inferiors.

En el cas que analitzem, tenim documentats diversos enllaços matrimonials que estan a l'origen de la incorporació de diversos masos al patrimoni Ros.

Ja hem comentat que en el seu origen com a pagesos de mas, els Ros només posseïen el mas Ros del veïnat de Sant Mateu de Sant Jordi Desvalls. Sembla que es tracta del mateix mas —el nom del qual no figura en l'escriptura— situat en aquell lloc que Guillem i Guillema Ros compraren l'any 1200, per 200 sous, a Bernat i Guillema Olivas. A partir d'aquí, tot i que podria haver-hi hagut un problema de conservació dels documents originals, els llibres mestres no recullen cap notícia de la incorporació de cap altre mas al patrimoni Ros fins al segle XVII.

Al segle XVII el casament, l'any 1625, de la pubilla Maria Ros Viladevall amb Pere Llogaya Garau (que passà a ser conegut també amb l'àlies de «Ros»), tot i que aquest aportà un dot de 600 lliures i, per tant, no era l'hereu en aquells moments del mas Llogaya de les Olives, va propiciar la incorporació d'aquest mas, potser per herència, al patrimoni Ros.

A la generació següent, l'any 1661, poc després de la guerra dels Segadors i segurament a causa dels problemes econòmics que degué ocasionar aquella conjuntura bèl·lica, trobem un casament doble de l'hereu i una cabalera de la família Ros amb l'hereu i una cabalera Ribas i Pagès d'Ermedàs. Es tracta d'una clara estratègia d'estalvi de dots, ja que en cadascun dels matrimonis s'aporta un dot de 300 lliures, que de fet es conpensen l'un amb l'altre sense haver de fer-se realment efectius. Les dificultats econòmiques del patrimoni que fa entreveure l'ús d'aquesta estratègia quedarien confirmades per la venda, l'any 1663, del mas Payet d'Albons.

Del matrimoni del següent hereu amb Maria Pou de Vilaur no disposem de dades per poder afirmar si es tractava d'una pubilla o bé si, al contrari, aportà dot al matrimoni, el qual, en qualsevol cas, desconeixem.

A la següent generació l'hereu Ros, Salvador Ros Llogaya, es casà amb la pubilla dels masos Vanover de la Tallada i Gibert de Viladamat, que s'integraren, així, als béns dels Ros.

El patrimoni Ros tornà a ampliar-se a la generació següent gràcies al matrimoni de l'hereu amb la pubilla Perpinyà d'Ullà, que va suposar la incorporació de tres heretats a Ullà i dos masos a Vila-sacra.[23]

23. Segons l'inventari pres el 13 de juny de 1753 per Josep Ros i Llogaya, després de la mort de Teresa Ribas, dels béns que aquesta tenia hipotecats com a usufructuària del seu difunt marit Miquel Perpinyà (pagès d'Ullà), a AHG Notaria d'Ullà t.141. En aquest inventari figuren també el dret de lluir i quitar de la notaria pública d'Ullà, junt amb la Cúria de dit lloc i terme, que posseeix a

I amb el casament del següent hereu, Joaquim de Ros Perpinyà, amb la pubilla Bordas de Vilanova de la Muga, el patrimoni Ros encara s'engrandí més amb l'agregació de tres cases i una heretat a Vilanova de la Muga, el mas Serrà d'El Far d'Empordà, i dues heretats més a Marzà.[24]

Els cabalers i les cabaleres

Els dots pagats a les filles. L'evolució dels dots i llegítimes pagats als fills i filles pot ser un bon indicador de l'evolució econòmica del patrimoni que analitzem. En el següent quadre fem constar també els dots pagats a les filles d'altres famílies que emparentaren amb els Ros:

Quadre 2. Dots i llegítimes pagats als fills i filles (en lliures)

DATA CASAMAT	ROS DE LES OLIVES DOT FILLES	ROS DE LES OLIVES LLEGÍTIMA FILLS	PAGÈS DE CASAVELLS DOT FILLES	BAHÍ DE LA PERA DOT FILLES	PUIG DE VILAÜR DOT FILLES	SUARDELL DE JUIÀ DOT FILLES	ESTEVE DEL PUIG DE JUIÀ DOT FILLES
1633	200						
1639	300						
?	300						
1643	300						
1648	500						
1661	300						
?		350					
1669	550						
1687	900						
1693	850						
1703	900						
1709		1150					
1714	1120						
1727	1200						
1734		1250					
1746	1400						
1753	1400						
1763		2000					
1769				2240			
1773					3000		
1777							1200
1778	4000						
1784				2240			
1786						1800	

carta de gràcia el notari que signa l'inventari; el batlliu de sac del prior de l'església col·legiata i secular d'Ullà i del terçó o part de delme que els consorts Gispert i Verdalet de La Bisbal posseeixen i reben en dit lloc d'Ullà i dels censos de dit Priorat; i tres censals que presten diferents particulars a la casa de Perpinyà, de capital, en total, de 355 lliures.

24. Segons l'«inventari dels béns aportats en dot al seu matrimoni amb Joaquim de Ros i Perpinyà la Sra. Maria Bordas», pres a la mort de la mare d'aquesta, que tenia els béns en usdefruit (AHG Genís Planas, notari d'Ullà, 30-1-1784).

DATA CAP.MAT	ROS DE LES OLIVES DOT FILLES	LLEGÍTIMA FILLS	PAGÈS DE CASAVELLS DOT FILLES	BAHÍ DE LA PERA DOT FILLES	PUIG DE VILAÜR DOT FILLES	SUARDELL DE JUIÀ DOT FILLES	ESTEVE DEL PUIG DE JUIÀ DOT FILLES
1787						1800	1400
1790				2240			
1793			3000				
1795				3000			
1798	8000						
1800							1750
1801	8000						
1805						3000	
1806							1650
1807	8000						
1811			3600				
1811			3700				
1812							1500
1828							1500
1830					16000		
1843	16000						
1844				7000			

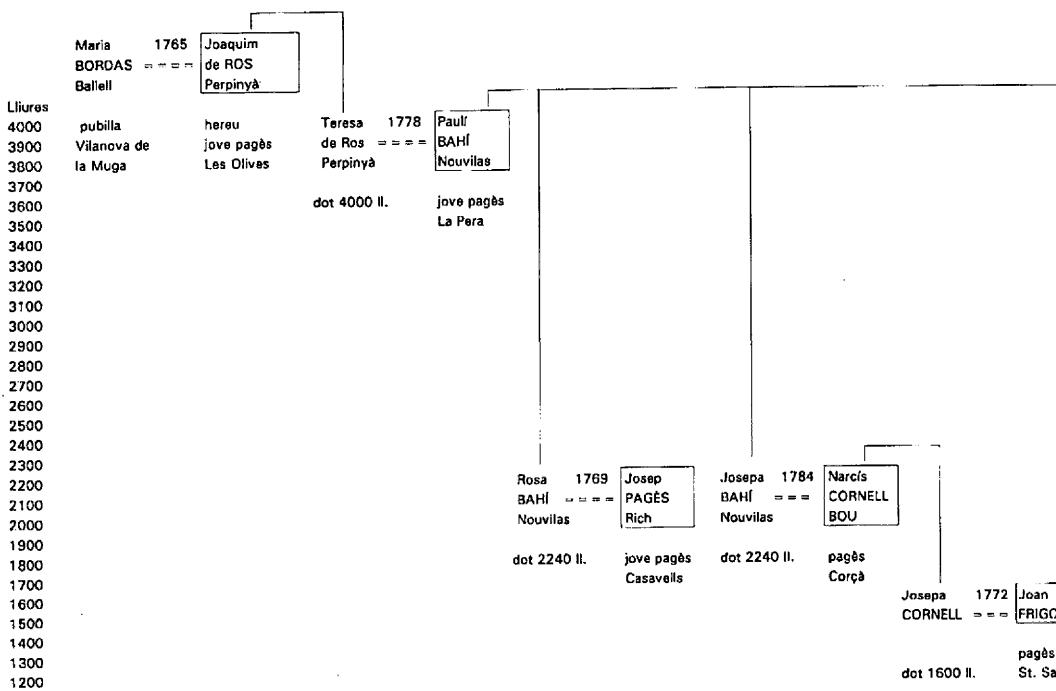
Font: Llibres mestres de l'arxiu patrimonial Ros de les Olives i AHG diversos llibres de protocols de la notaria d'Ullà i dels registres d'hipoteques.

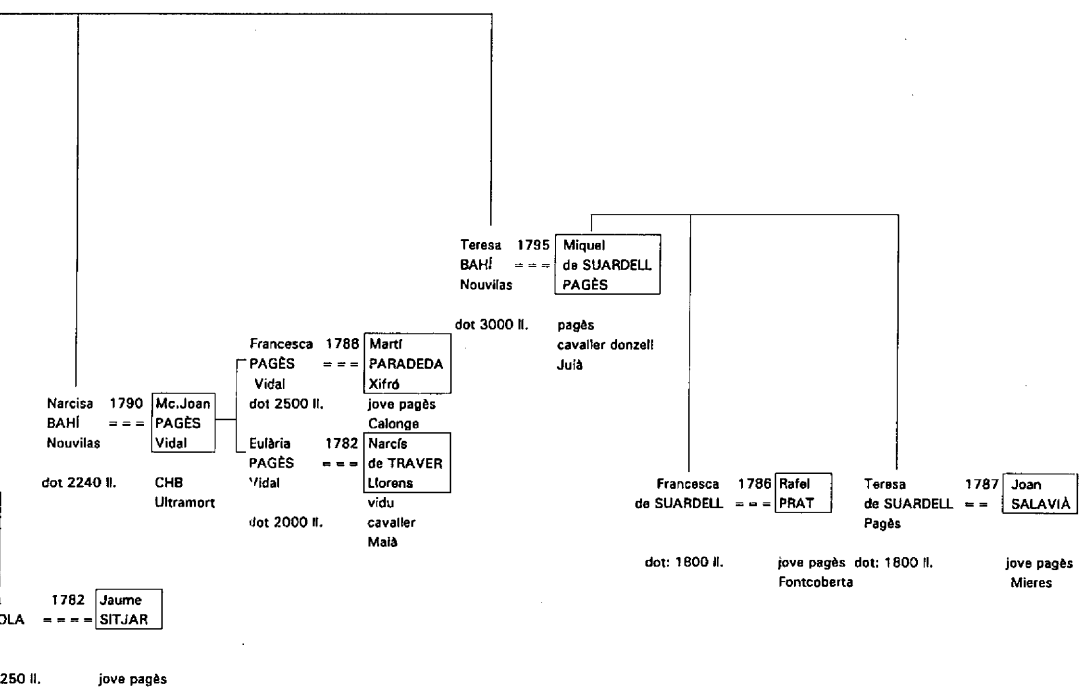
En el cas de la famíla Ros observem una progressiva evolució positiva dels dots i llegítimes —menys el parèntesi de 1661—, que coneix, a partir del darrer terç del segle XVIII, un increment espectacular coincidint amb l'ascens social i la concertació de matrimonis dintre del nucli de la petita noblesa. El dot pagat a les filles d'altres famílies emparentades amb la família Ros també va conèixer un increment important, en algun cas espectacular, com el de la família Puig de Vilaür. L'evolució, però, no és sempre a l'alça. Així, la família Esteve del Puig, de Juià, pateix un estancament, i fins i tot una lleugera reducció dels dots, durant els primers trenta anys del segle XIX, cosa que ens indica dificultats econòmiques en el si d'aquest patrimoni.

En casar-se, però, les cabaleres no solien mantenir el mateix estatus econòmic de la casa d'origen. Com demostren els següents encadenaments horitzontals —reconstruïts a partir d'un model de Llorenç Ferrer i Alòs—, la majoria de les vegades aportaven dots inferiors al rebut pel seu germà hereu i, per tant, eren col·locades en patrimonis de menys possibilitats econòmiques que el patrimoni d'origen. Només hem trobat un cas en què aquesta norma no es complí. Advertim que les línies del gràfic 2 uneixen cada hereu amb les seves germanes i que els noms dels contraents en cada matrimoni estan col·locats, segons l'escala assenyalada a la dreta del gràfic, a l'alçada del dot aportat.

Aquests encadenaments ens serveixen, alhora, per il·lustrar l'àmplia xarxa de relacions familiars establertes en el si de l'oligarquia pagesa gironina, ja que, quasi totes les famílies que apareixen al gràfic figuren també en la llista d'electors de la província de Girona de l'any 1836 com a principals contribuents dels seus respec-

Gràfic 2. Encadenaments matrimonials del segle XVIII

Teresa 1795 Miquel
BAHÍ = = = de SUARDELL
Nouvilas PAGÈS
dot 3000 ll. pagès
cavaller donzell
Juià
Francesca 1788 Martí
PAGÈS = = = PARADEDA
Vidal Xifró
dot 2500 ll. jove pagès
Calonge
Eulària 1782 Narcís
PAGÈS = = = de TRAVER
Vidal Llorens
dot 2000 ll. vidu
cavaller
Maià
Narcisa 1790 Mc.Joan
BAHÍ = = = PAGÈS
Nouvilas Vidal
dot 2240 ll. CHB
Ultramort
Francesca 1786 Rafel
de SUARDELL = = = PRAT
dot: 1800 ll. jove pagès
Fontcoberta
Teresa 1787 Joan
de SUARDELL = = SALAVIÀ
Pagès
dot: 1800 ll. jove pagès
Mieres
1782 Jaume
= = = = SITJAR
250 ll. jove pagès
Vall.d'Aro

tius llocs de residència.[25] Podem concloure, doncs, que la família, entesa en un sentit extens, es constituïa en els rengles de l'elit propietària com un bloc de poder socioeconòmic, i també polític, si tenim en compte que durant molts anys el sufragi censitari reduí la capacitat d'elegir o de ser elegit a una fracció minoritària de la societat i que molts hisendats ocuparen càrrecs en els àmbits del poder polític local i provincial. La clau que permetia tenir accés a aquesta xarxa de poder era, sens dubte, el dot ofert a les filles, que esdevenia, així, signe de classe[26] i del poder econòmic i l'estatus social que ja es tenia o s'aspirava a aconseguir.

Els cabalers

Pel que fa als fills masclesde la família Ros (vegeu l'arbre genealògic), observem com els fadristerns dels quals tenim documentat el matrimoni, tots del segle XVIII, aportaren dots superiors als de les seves germanes.[27] Els cabalers tenien, a més, la possibilitat de cabalejar, de fer cabals a la casa de l'hereu, que després podrien aportar en dot al matrimoni. Un dels llibres mestres del patrimoni Ros recull un testimoni molt interessant pres l'any 1694 sobre la forma de cabalejar de Josep Ros i Llogaya en el mas del seu germà hereu:

> «Se recordan molt bé y tenen molt certa y plena memòria de que Joseph Ros, jove, q(u)o(ndam) pagès, germà de tots costats de dit Honorable Jaume

25. A la «Lista que segun las noticias tomadas por esta Diputación, ha formado de los Electores que les corresponde votar en la próxima eleccion de Diputados á Cortes, segun el Real decreto de 24 de Mayo último» (de 14-7-1836, Arxiu Històric Municipal de Girona, IX, I), que incloïa tots els residents a la província de Girona que pagaven una contribució igual o superior a 404 rals, Joaquim de Ros figura com a primer major contribuent (MC) de Garrigoles i Les Olives, i setzè de la província, amb una quota de 4.663 rs 6 mrs. que supera en més de 4 vegades el que paga el segon contribuent d'aquells pobles; Josep BAHI és el primer i únic contribuent de La Pera; Bernat PAGÈS el primer MC de Casavells; Julià CORNELL, primer MC de Corçà, i 35è de la província, amb una quota de 3.046 rs. 6 mrs. supera més de 6 vegades el que paga el segon contribuent de Corçà; Josep PAGÈS és el primer MC d'Ultramort, amb una quota de 882 rs 22 mrs. que representa més del doble del que paga el segon contribuent de dit lloc; Joan PARADEDA és el quart MC de Calonge; Miquel DE TRAVER és el primer i únic contribuent de Maià; Miquel DE SUARDELL és el tercer MC de Juià, i, per últim, dels Frigola de Sant Sadurní, si bé no apareixen en aquesta llista, sabem que són una de les famílies d'hisendats que entre la segona meitat del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX van quadriplicar el dot donat a les filles (de 1.250 lliures el 1782, passen a dotar les filles amb 5.000 lliures el 1807).

26. Rosa Congost analitza «els dots com a signe de classe» dins *Els propietaris...*, p.220-226.

27. Contràriament al que Llorenç Ferrer detecta al segle XVIII al Bages, a *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 590-592.

> Ros y Llogaya, en lo temps que dit Honorable Jaume Ros i Llogaya, pagès, estava y habitava en la casa del mas Ros del present veynat de Sant Mateu, com a senyor útil y propietari de aquell, estava y habitava ab ell, en dit mas Ros, menjant y bevent en dita casa y en la taula de ell dit Honorable Jaume Ros y Llogaya fent-li ell la despesa tot lo temps que estigué ab ell, que fou en molts y differents anys, en los quals ell dit Honorable Jaume Ros y Llogaya, son germà, moltas favas, alls y altras grans, y aquells per poder-se ell acabalar y tenir alguna cosa en esdevenidor li dexava sembrar en las terras de dit mas Ros de dit veynat de Sant Mateu, estant ells junts y fent una matexa habitació y una matexa taula, com dalt tenan ja referit, y després de haver cullit ditas favas y alls se venia dit Joseph Ros aquellas y aquells als preus que podia, dels quals preus creuhan ells dits testimonis, y tenan per cosa molt certa, que comensà ell dit Joseph Ros a mercadejar ab molt bestiar de llana que tenia, de tal manera que vingué a tenir molt bon cabal lo dia de son òbit, part o partida del qual féu estant, com tenan ja dit los dos, en dita casa de dit mas Ros y fent-li ell dit Honorable Jaume Ros y Llogaya la despesa (...)[28]

El nombre de fadristerns que es casaren, però, fou molt inferior al de cabaleres. Al segle XVIII, a cada generació de la família Ros hi havia un, dos i fins i tot tres fills masclesreligiosos. Tal com fou usual en els rengles de la pagesia benestant, els Ros també fundaren o heretaren algun benefici eclesiàstic el patronat del qual, o dret de presentar a l'obtentor del benefici, estava en mans de l'hereu de la casa, de manera que a cada generació algun fill podia ser col·locat en el benefici i viure de les seves rendes, amb el consegüent estalvi de llegítimes que això representava.

Així, Ignasi de Ros i Perpinyà fou obtentor d'un benefici fundat a l'església de Sant Jordi Desvalls per Jaume i Antònia de Ros, el capital del qual ell augmentà mitjançant els censos resultants del subestabliment a diferents persones d'unes peces de terra que el seu avi, pare i germà, hereus de la Casa, li havien donat a compte de la seva llegítima.[29] A la mort d'Ignasi, l'hereu Ros presentà per ocupar aquell benefici Salvador de Ros Perpinyà, germà del difunt.

Igualment, a la generació següent, Pau de Ros i Bordas va viure de les rendes de dos beneficis eclesiàstics, l'un fundat a l'església de Peralada, de patronat de la casa de Bordas, i l'altre a l'església parroquial de Garrigoles, de patronat de la casa de Ros. Aquest darrer va ésser fundat pel seu pare i el seu germà hereu, amb un capital de 3.834 lliures—mentre es dotà a cadascuna de les seves germanes amb 8.000 lliu-

28. Arxiu patrimonial Ros de les Olives, Llibre mas Ros, p. 25. Testimoni pres el 2 de gener de 1694 als germans Joan i Francesc Pujol, pagesos de Sant Mateu, a instància de Jaume Ros i Llogaya (hereu de la casa de Ros).

29. AHG. Notaria d'Ullà t. 153, 11-9-1803.

res— que de moment l'hereu Ros ni tan sols no pagà, sinó que es comprometé, fins que pogués fer-ho, a donar la pensió anual del 3% d'aquell capital a l'obtentor del benefici.[30]

Estratègies hereditàries de conservació del patrimoni

La institució de l'hereu

En tota la cadena successòria de la família Ros trobem sempre la figura de l'hereu o la pubilla universals, principal institució destinada a preservar la integritat del patrimoni. Instituït a través dels testaments, ja abans, en els capítols matrimonials del futur hereu, figurava l'heretament dels pares al seu favor i sovint, també, el «testament preventiu», que nomenava una futura línia hereditària per tal d'evitar la mort «ab intestat» dels contraents, que obligava a repartir el patrimoni a parts iguals entre tots els fills del difunt.

Aquesta eventualitat s'hauria esdevingut en el cas de l'herència de Pere Llogaya (àlies Ros), que morí sense haver fet testament, si no fos que dintre la família s'ideà una estratègia per evitar la desmembració del patrimoni: el 20 de març de 1661 Jaume Ros Llogaya, fill primogènit del difunt, i els seus germans signaren un acte de donació i heretament de tots els béns del seu pare a favor del seu avi matern, Jaume Viladevall, el qual, vuit dies més tard, signà una altra escriptura de donació i heretament universal de tots els béns a favor de dit Jaume Ros Llogaya, amb l'obligació d'haver d'alimentar els seus germans i germanes.[31]

Els vincles

En els testaments dels hereus de la casa de Ros no ens consta la creació de cap vincle que impedís la venda de propietats. L'únic impediment posat per un hereu Ros al seu futur hereu fou el consignat el 13 de setembre de 1707 en el testament de Mar-

30. AHG. Notaria d'Ullà t.152, 15-5-1799. A l'inventari de dotalies de beneficis de la Diòcesi de Girona fet per Josep M. Marquès, p. 139, figura igualment l'augment de dotació, en 1.225 lliures, del benefici de Sant Joan de Sant Jordi Desvalls, fet l'any 1765 per Josep Ros (pagès de les Olives), i al llibre mestre de l'heretat de Vilanova de la Muga p. 43 (arxiu patrimonial Ros de les Olives) consta l'augment en 1.050 lliures del benefici de Sant Bernat de l'altar i capella del mateix sant, de Peralada, fet per Pau Ros i Llogaya (prevere beneficiat de la Seu de Girona) l'11-3-1765, mitjançant un censal creat a favor seu per Anna Ballell i Maria Bordas (mare i filla) el 26-2-1765 (AHG. Notaria d'Ullà).

31. Donacions en poder de Pere Rosselló, notari de Girona. Regestades als llibres mestres ROS 6.1 «Llibre de lluïcions i àpoques», p. 31 i Llibre Mas Ros, p. 19, 20 i 32.

tirià Ros Llogaya, el qual nomenava hereu universal el seu fill primogènit, Salvador Ros Llogaya, «ab vinchla privant-lo de poder fer fermansas», és a dir, de poder avalar crèdits d'altres, per evitar que el patrimoni fos víctima de la complexa «teranyina»[32] del crèdit. No en va, al segle XVIII, el redactor d'un dels llibres mestres de l'arxiu Ros va escriure a la seva portada els següents advertiments, que també trobem a les cobertes d'altres llibres mestres d'altres patrimonis agraris o, fins i tot, a les llindes de les portalades d'alguns masos:

> «De daus, donas y banquets, y de amichs interessats, de fermansas, y de plets, fugan los homens discrets, y aixis viuhan descuydats»
>
> «Si per cas tu no sebràs, quina cosa són los deutas, fes fermansa y deurás, y aixís tu coneixeràs lo mal de cap que tu te cercas».[33]

Ja que, com diu la inscripció set-centista, que figura a la llinda del mas Cases de Borrassà (Alt Empordà):

> «Si fermança fas, tu pagaràs».[34]

Les compres de masos i parcel·les de terra

Els llibres mestres també ens permeten conèixer les compres del domini útil de masos i parcel·les de terra que constitueixen, en el cas dels Ros, la segona gran via d'ampliació del patrimoni. Ens serviran de contrapunt per matisar la importància dels casaments hereu-pubilla. Vegem-ne la cronologia en el següent quadre:

32. Segons la metàfora utilitzada per Enric Tello a «La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usuària. *Recerques*, n. 18 (1986), p. 47-71.

33. Arxiu patrimonial Ros de les Olives, llibre d'actes del mas Feliu de Marzà, fet al segle XVIII. La primera d'aquestes advertències és quasi idèntica a la que trobem escrita al Llibre mestre de l'arxiu Galí de Cervià de Ter (Gironès), també del segle XVIII («De daus donas y banquets/ de fermansas y de plets fugen los hòmens discrets»). També apareixen advertiments contra les fermances al llibre mestre del mas Vinyes d'Anglès (la Selva) i a les memòries de Sebastià Casanovas, pagès de Palau-Saverdera (CASANOVAS I CANUT, S. *Memòries d'un pagès català del segle XVIII.* Barcelona: Curial-Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, 1978, p. 42).

34. També hi ha inscripcions contra les fermances a la llinda d'un mas de Parets d'Empordà (CAMPS I ARBOIX, J. *La masia catalana.* Barcelona: Aedos, 1959, p.112) i al mas Llapart de Camós (Pla de l'Estany) (BRAMON, D. «Els jueus de Banyoles». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 1980-1984, p. 124).

Quadre 3. Compres de masos i parcel·les de terra del patrimoni Ros

Cronologia	*Nombre d'actes*	*Adquisions de masos*
XIII	10	Mas Ros de Sant Jordi Desvalls (1200)
XIV	2	
XV	2	
XVI	11	
1601-1625	3	
1626-1650	5	Mas Andreu de Gaüses (1643)
1651-1675	2	
1676-1700	9	Mas Aymerich (1693) i mas Pagès de Tonyà (1700)
1701-1725	29	Mas Payet d'Albons (1712)
1726-1750	6	
1751-1775	1	
1776-1800	1	

Font: Arxiu Ros de les Olives, llibres mestres.

Es tracta, com veiem, d'una cronologia llarga però concentrada, de manera especial, en les darreries del segle XVII i primer quart del XVIII. A primer cop d'ull, aquesta cronologia pot sorprendre, no obstant s'hagi considerat entorn de 1680 el canvi en la conjuntura de crisi. Sorprèn no solament perquè aquests anys de finals del segle XVII són especialment bons per a la formació del patrimoni Ros, sinó també perquè la dinàmica es manté durant la Guerra de Successió. La cronologia bèl·lica de finals del sis-cents i començaments del set-cents no sols no hauria estat un obstacle, sinó que pot explicar aquest gran increment patrimonial: els Ros van saber aprofitar les dificultats d'altres patrimonis.

També l'anàlisi de dos patrimonis que acabarien entroncant amb els Carles (els Teixidor i els Puig) coincideixen amb el mateix fenomen, si bé varia la cronologia: el moment de màxima capacitat compradora del patrimoni Teixidor se situa entre 1621-1650, i el del patrimoni Puig entre 1618-1626, coincidint també amb moments de crisi pagesa. El mercat forçat de la terra, provocat per l'endeutament, es troba al darrere del creixement dels patrimonis Teixidor, Puig i Ros: en les compres de masos i parcel·les la proporció de diner pagat al comptat és molt baixa respecte dels censals encarregats i els diners retinguts; en el cas del patrimoni Teixidor, d'11 masos comprats, 6 ho són per execució de cort. La crisi d'alguns patrimonis, doncs, propiciava la concentració de terres.[35] La diferenciació social pagesa va fer

35. El tema del mercat de la terra i la formació patrimonial ha estat desenvolupat a GIFRE, Pere. «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris, 1486-1720: Una primera aproximació». Dins *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, [en premsa].

un pas important en les èpoques que ens assenyalen les històries d'aquests patrimonis? Caldria veure-ho mitjançant l'estudi de molts més casos. La font dels llibres mestres ens ho facilita.

Conclusions

Hem acompanyat la presentació d'aquesta font amb l'estudi d'un cas concret per tal d'evidenciar-ne les possibilitats per a l'anàlisi històrica. Sens dubte, els llibres mestres donen per a molt més. No volíem anar més enllà. Som conscients, però, que en aquests divuit llibres mestres de l'arxiu Ros hi ha prou dades per a fer la història familiar al llarg dels sis segles que abasten, i que podríem continuar fins a l'actualitat amb els fons que s'han conservat. L'exemple de l'arxiu Ros no és excepcional, n'hi ha molts més arreu de Catalunya. Només cal una feina de conjunt entre arxivers i historiadors per posar-los a l'abast, però, sobretot, per poder interpretar-los més enllà del cas solitari i concret. Del buidatge sistemàtic d'aquests llibres mestres podem treure'n un veritable banc de dades: sobre els moviments de les terres i els patrimonis, sobre les categories i les professions dels compradors i els venedors, sobre els preus pagats per superfície de terra i també sobre les dificultats per pagar; igualment podem acostar-nos al crèdit i a l'endeutament, a les cronologies de creació i lluïció de deutes, als creditors i als deutors. També hem presentat algunes possibilitats sobre l'estudi de les relacions familiars, però, sens dubte, mitjançant el creuament amb altres llibres mestres procedents d'altres arxius, atesa la forta endogàmia, podrem seguir els fadristerns més enllà de la simple anotació en l'arbre genealògic i podrem analitzar l'evolució dels dots concertats i, tant o més important, dels terminis del seu pagament o del seu no-pagament. I la relació podria continuar.

Els llibres mestres poden oferir més dades de les que s'han pogut conservar en els arxius patrimonials i, fins i tot, poden donar referències d'actes protocolitzats que no s'han conservat; però tenen alguns dèficits, ja que només fan referència als títols i drets relacionats amb la família i la propietat. No obstant això, es poden complementar amb la documentació conservada en els mateixos arxius patrimonials que, al costat dels documents que han donat origen als llibres mestres, conserven també documentació administrativa i comptable, a més de la pròpiament personal i familiar, que va usar a bastament, per exemple, Martí de Riquer en historiar la seva família. A més, els arxius patrimonials permeten seguir a partir d'indicis i simples anotacions, com també s'ha demostrat, la història dels «sense història»: els mossos, bovers, pastors, dides i majordoms també hi apareixen.

Per últim, només ens volem referir a la necessitat d'ampliar l'estudi de cas, la il·luminació de l'estructura global. Amb l'augment de la mostra podrem estudiar el

retrat de grup i superar el retrat individual. Les possibilitats que ofereix la informàtica permeten posar en relació una multiplicitat de dades que ens han d'oferir uns nous índexs per afegir als que ja tenim sobre les conjuntures generals, sobre el creixement econòmic i sobre el moviment de rendes; i això ho podem fer des de l'anàlisi dels productors i també dels rendistes, des d'uns dels subjectes de la història rural catalana. La vindicació dels llibres mestres i dels arxius patrimonials està feta, ara només falta que la crida sigui seguida.